

FAFARAGÁS

A mai lakóhelyén megtelepült magyarság népi iparának egyes ágai kezdetben igen fejletlenek voltak, gyakorlásuk szűk körre terjedt, ami a bevándorlók korábbi környezetének és életmódjának volt a következménye. Így pl. míg a bőr-, nemez- és kovácsmunka terén viszonylag magas fejlettségi szintről beszélhetünk, az agyag-, textil- és famunka a pusztai lovas nomád állattartó népnél csak kisebb mértékben bontakozhatott ki. Az agyagművéségről mondottakat tanúsítja a feltárt honfoglaláskori sírok szegényes és kezdetleges kerámia melléklete, és bár a textil- és famunkát illetően ásatásokra nem hivatkozhatunk (mert e két anyag a földben úgylis megsemmisült volna), a józan logika és a jelenkori steppei rokon népek anyagi kultúrájának ismerete egyaránt a fentiek mellett szól.

A magyarság megtelepedésekor is, elsősorban korábbi gazdálkodásának – nagyállattartás és kevés ekés földművelés – folytatására, minél alkalmasabb füves és ligetes területet keresett. A sok és egynemű fát igénylő fejlettebb faépítkezés a zárt fenyő- és bükkerdők, a jelentősebb bútorok és faeszközök készítése ugyancsak a mezőgazdálkodásra kevésbé alkalmas hegyvidéki bükkösök közelében keletkezett specializált és gyakorlott mesterek (ácsok, szűszekosok, zindelymetszők, csebresek, kerékgyártók stb.) szakmunkája lett (pl. Erdélyben Csikban, Gyergyóban, Kászonban, Felső-Háromszéken és a Mócöldön). Ugyanakkor viszont a művészi értékű fafaragás kialakulásához nincs feltétlenül nagy erdőségekre szükség, sőt azt látjuk, hogy ahol kevesebb, de sokféle fa van, ott a fát jobban megbecsülik és szélesebb ismeretre tesznek szert a faanyagok felhasználási lehetőségeit illetően. A kisebb tárgyak készítéséhez kevés és egyszerűbb szerszám (egy kés) is elegendő, a fát viszont rendszerint gondosabban választják ki és kézbe véve aprólékosabban kimunkálják. Ezért van, hogy a leggondosabban megmunkált, díszesen kiképzett fatárgyakat a kisméretű, ún. pásztorfaragások, a nem mesterek készítette fonó-szövő s egyéb házieszközök és az ugyancsak „mindenki” által készített sírjelek közt találni ma is.

A fentiek mindenben illenek a szilágysági, pontosabban a hagyományaihoz jobban ragaszkodó Szilágy menti (tövisháti) magyar falusi lakosságra, ahol az ún. pásztorfaragások kivételével (mivel pásztor közülük régóta csordáik számára is alig akadt) a többi nagy múltú tárgycsoportban valóban díszes munkákat készítenek. Ezek ismerete nélkül feltétlenül hiányos volna a vidék népművészetéről felvázolt kép.

A tágabb értelemben vett famunka két csoportját – az ácsmunkákat és a bútorokat – az előző tanulmányok már bemutatták. Mind az egyiket, mind a másikat az életszükségletekkel (lakás, javak védelme) kapcsolatos közvetlen gyakorlati cél és szerep jellemzi. Éppen ezért épületeiben és bútoraiban a még oly hagyománytisztelő lakosság is állandóan a változó és növekvő szükségleteit kielégítő újabb s egyre tökéletesebb megoldásokat keresi. Így jut el bizonyos ponton oda, hogy e munkákat már nem is maga készíti el, hanem szakemberekkel készítteti.

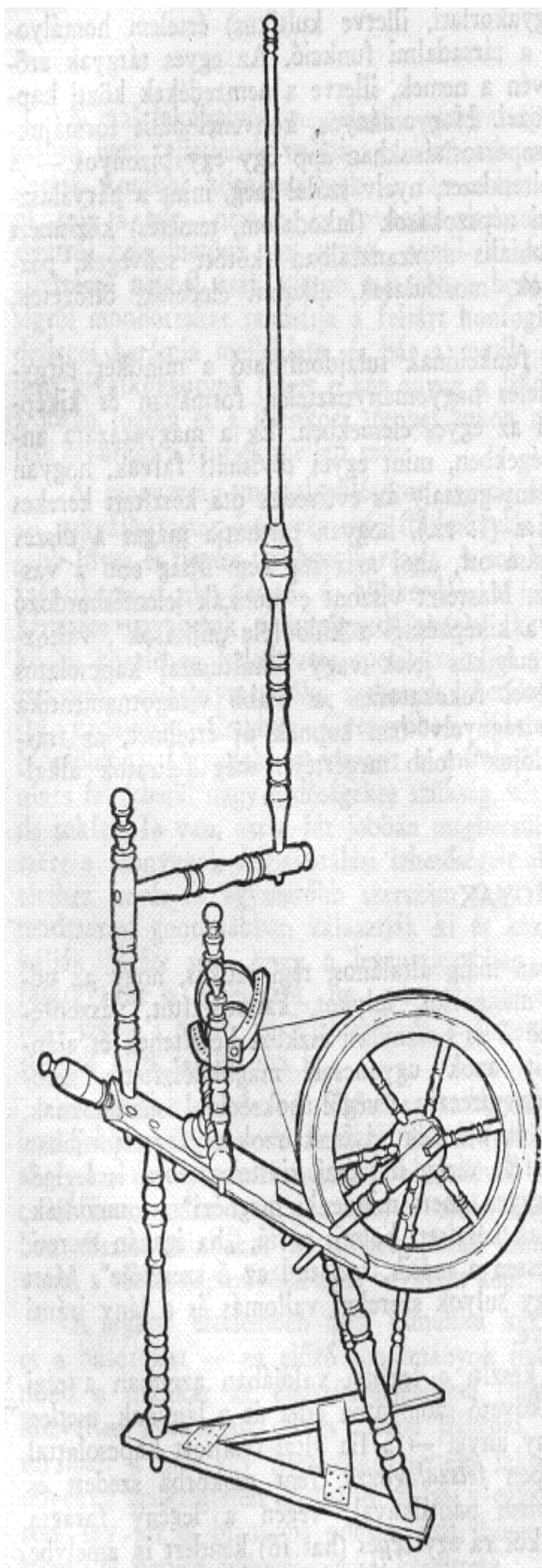
Ugyanakkor viszont a szilágysági népi famunkák alább ismertetendő két csoportjánál¹ az eredeti (gyakorlati, illetve kultikus) értelem homályosultával még hangsúlyozottabb a társadalmi funkció. Az egyes tárgyak erőteljes szimbolikus jelentésük révén a nemek, illetve a nemzedékek közti kapcsolatteremtés nyilvánvaló eszközei. Hagyományos, konvencionális formájukban és kiképzésükben, kötött csoportosításukban épp úgy egy bizonyos – a közösségen belül jól értett – jelrendszer, nyelv szólal meg, mint a párválasztással és halállal kapcsolatos ősi népszokások (lakodalom, temetés) közismert egyéb jelentést hordozó ceremoniális mozzanataiban (kötött szövegek, párbeszéd, alkalmi témák, táncok, mozdulatok, alkalmi eledelek, öltözetek, jelvények stb.).

E közösségi jelentésnek és funkciónak tulajdonítható a mindkét tárgycsoportnál megnyilvánuló kivételes hagyománytisztelet, formában és kiképzésben, a megkomponálásban és az egyes elemekben. Ez a magyarázata annak is, hogy olyan zárt közösségekben, mint egyes tövisháti falvak, hogyan maradhatott fent cifra vésésű leány-guzsaly az évtizedek óta készített kerek rokka általános használata dacára (1. rz.), hogyan tarthatja magát a díszes faragású fejfa készítésének szokása ott, ahol már rég nem újság sem a vaskerítés, sem a betongerendás ház. Másrészt viszont e munkák jelentéshordozó jellegükkel állnak kapcsolatban a kiképzésnél a különféle „újítások”, változtatások vagy kiegészítések. A mágikus jelek vagy öskultusszal kapcsolatos idomok eredeti értelmük vesztével fokozatosan az újabb virágornamentika hatására alakulnak, illetve a „virágnyelv”-ben kapnak új értelmet, az írásbeliség terjedésével „mondanivalójuk” jobb megértését még feliratok alkalmazásával is „segítik”.

FARAGOTT AJÁNDÉKTÁRGYAK

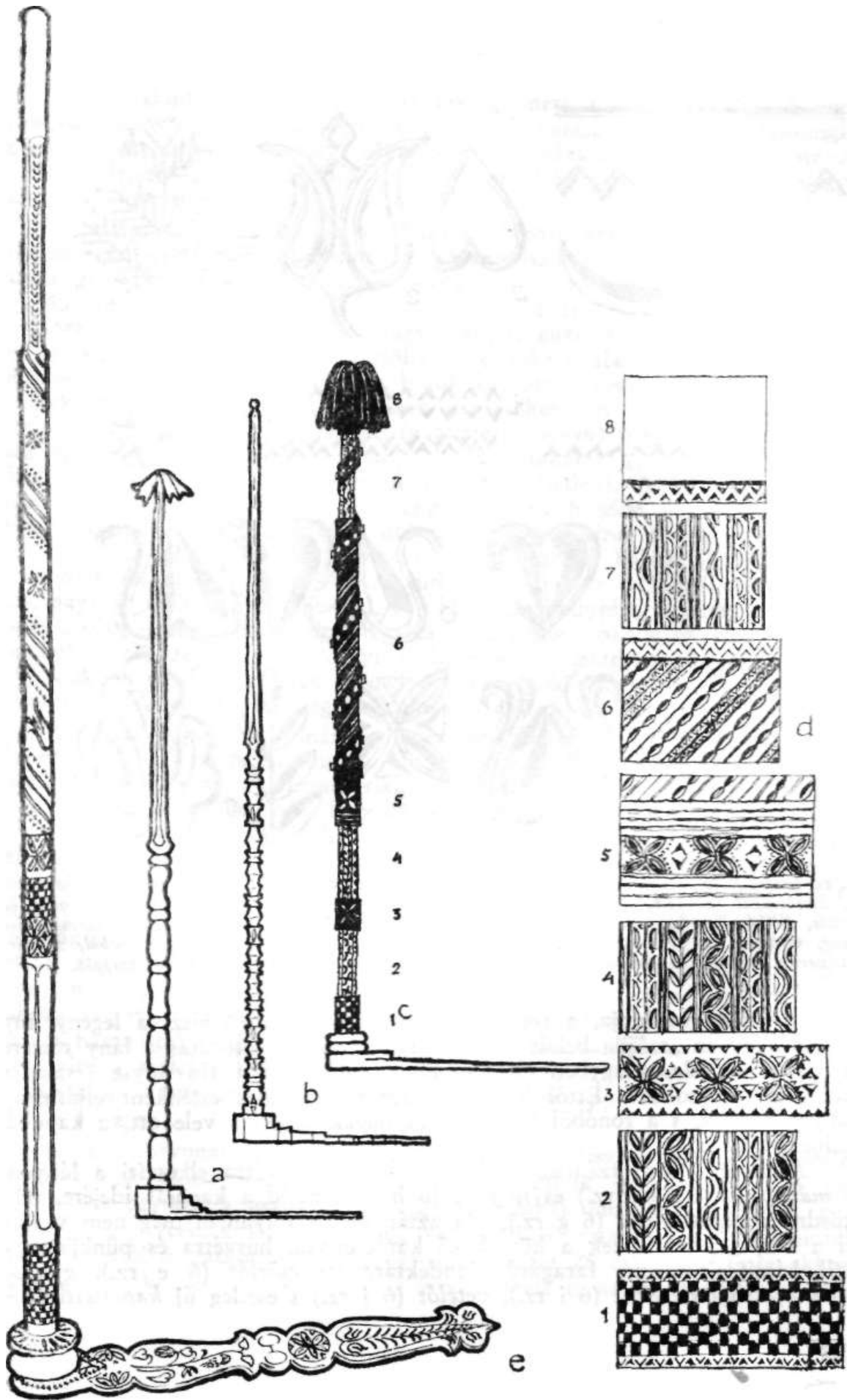
A Tövisháton számos faluban máig általános, régi szokás, hogy az udvarló legények hímes guzsalyt, mángorlót, sulykot, kapatisztítót, vászonfeszítőt s esetleg más apró fonó-szövő és használati eszközt készítenek és ajándékoznak választottjaiknak, amit azok ugyancsak magukkészítette zsebkendővel, bojtos zacskóval, legénysurccal s végül bokrétával viszonznak. A hímes fatárgyak készítésének és ajándékozásának szokása legszigorúbban tartja magát Désházán. Itt az efféle tárgy művészi kivitelezésében is legigényesebbek: „Fontos, hogy szép legyen, mert mindenki megnézi” – mondják, s hozzáteszik még, hogy a lánynak készített holmit a fiú, „ha igazán szereti, kivirágozza úgy, hogy dicsekedhessen a másik, mit tud az ő szeretője”. Mert a legény adta hímes guzsaly, vagy sulyok szerelmi vallomás és a lány iránti elkötelezettség kifelé is ismert jegye.

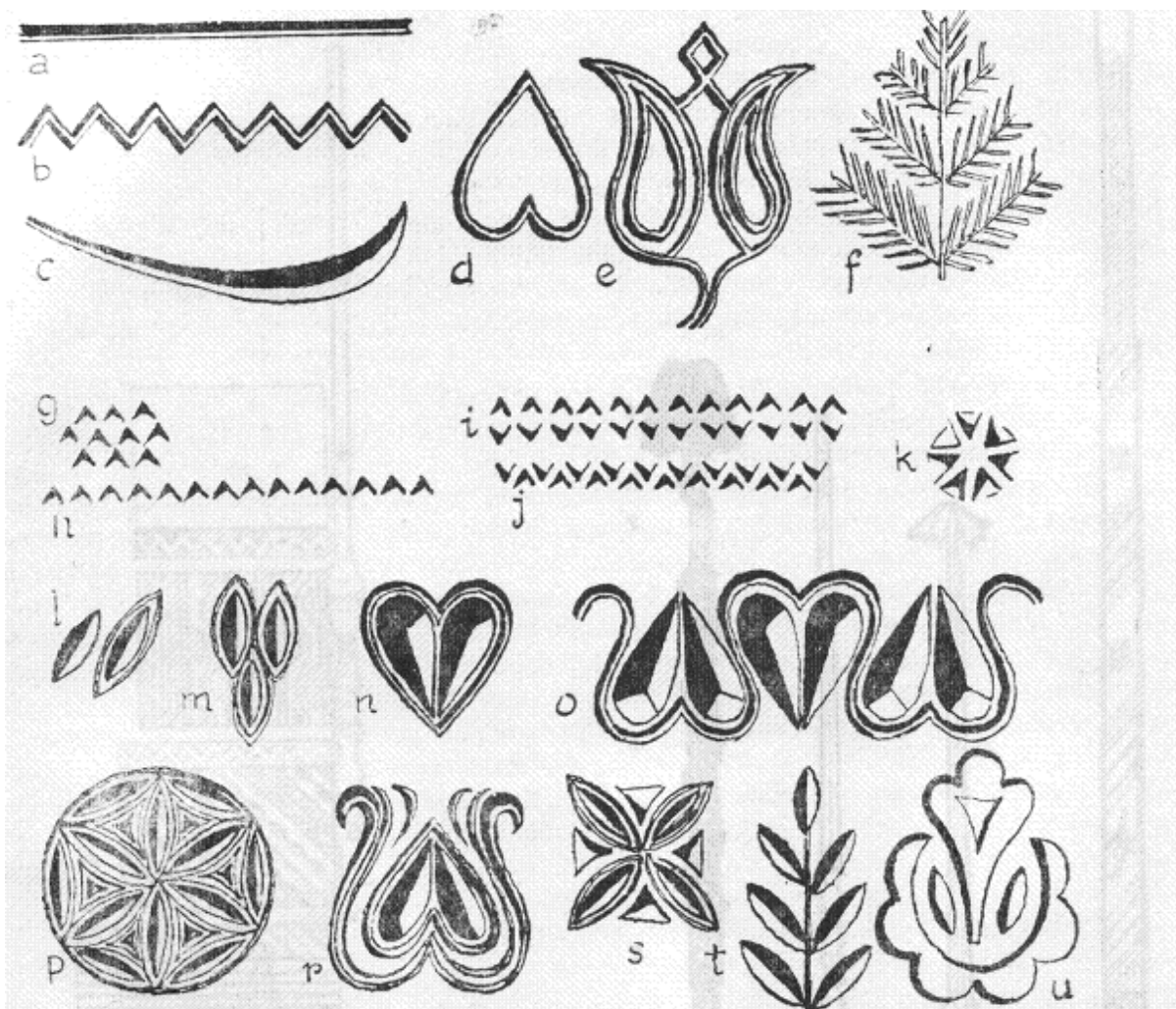
A *guzsalyt* „karácsonyra” készíti a legény, valójában azonban a régi (január 6-án tartott) karácsonyt követő szombaton adja át a lánynak, esetleg egy *orsófogó* kíséretében. A legény anyja – a fia által óhajtott kapcsolattal való egyetértése jeleként – szépen *felszalagozza*, fent csokorba szedett és hosszában gombokkal díszített piros pántlikával, végén a legény faragta *csontpecekkel* (guzsalytű) és még köt rá egy *tépés* (hat fő) kendert is, amelybe két orsót tűz. A legény ezt este elviszi a leányhoz, aki, miután a gu-

1. rz. A Szilágyságban a század első harmadában elterjedt régi formájú kerek guzsaly, helyben készült esztergamunka. Désháza.

2. rz. Szilágysági guzsalyformák: *a.* esztergált guzsaly, Szér, *b.* faragott szárú guzsaly, Vérvölgy, *c.* mogyorófa szárú guzsaly, Désháza és *d.* a guzsalyzár metszett díszítése: 1. *sarok cifrázás*, 2. *ötoldali cifrázás*, 3. „itt fogják, mikor viszik”, 4. *négy- vagy ötoldali cifra* (szilvamac és bab), 5. „itt fogják, mikor igazítják”, 6. *szősz helye* (2–2 zsinór s köztük szilvamac), 7. *négyoldali cifra* (szilvamac és bab), 8. *guzsaly teteje* (sima kéreg, szalagcsokorral) és az egészen végigcsavarodó gombos szalag, *e.* guzsaly, Désháza.

3. rz. Guzsalyltalp vésett díszítőelemei: a–f. Szér: a. karcolás vagy sinor, b. görbe sinor, c. díszkivágás, d. szív, e. tulipánt, f. fenyőfa; g–u. Désháza: g. babozás, h. egysoros babozás, i. kétsoros babozás, j. ökörhúgy, k. háromszögű kör, l. szilvماغok, m. hármasszilvماغ, n. szív, o. hármastulipánt, p. kör szilvماغokkal, r. tulipánt szilvماغokkal, s. páros szilvماغ egymásnak fordítva, t. fenyőág, u. rózsza, újabb mélyített lapos faragás.

zsaly-kendert megfonja, a fonalat ugyancsak egy este elviszi a legény anyjához, hogy az „szőjön belőle inget a fiának”. Ez a látogatás a lány részéről a viszonzás jele, s egyben első alkalom a lány és a fiú anyja (családja) közötti új kapcsolatra. Ettől kezdve a legény szombat esténként eljárhat a lányos házhoz, s a fonóból késő este őt hazakísérheti s vele ott, a kapuban „elbeszélgethet”.

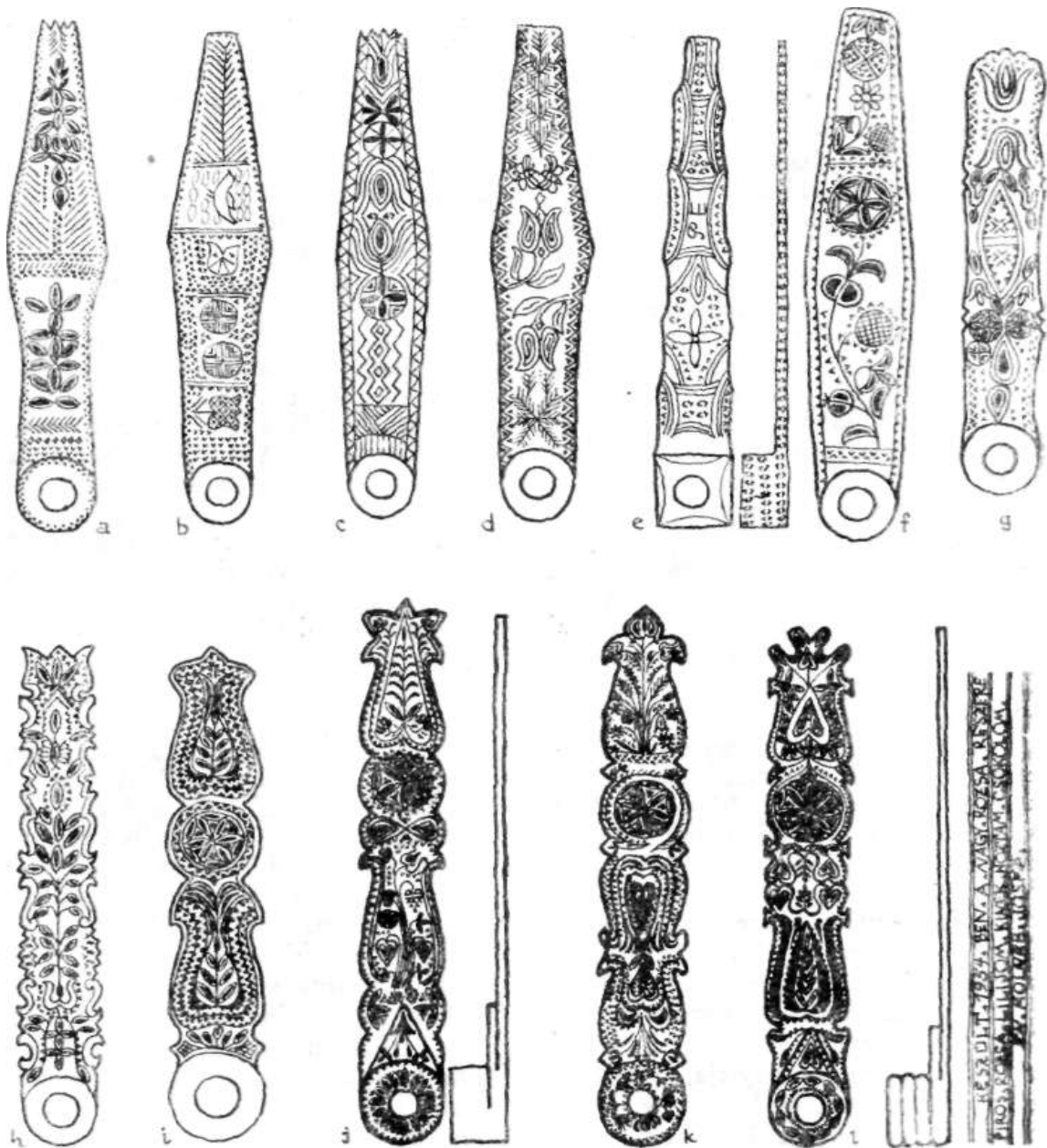
A tovább tartó szándék jeleként a legény húsvétra elkészíti a lánynak a mángorlót (6 a, b, frz.) és sulykot (6 h rz.), majd a kapálás idejére, pünkösdre a kapatisztítót (6 g rz.). Ha aztán az év folyamán még nem vehette el a lányt, a legénynek a következő karácsonyra, húsvétra és pünkösdre is kell készítenie díszes faragású ajándéktárgyat: csörlőt (6 e rz.), gyapottekerőt, vászonfeszítőt (6 i rz.), vetélőt (6 j rz.) s esetleg új kapatisztítót is.

Azonban a lakodalom nem húzódhat sokáig, mert a lányokat 15–16 éves korukban már „elviszik”, a legények is még katonáskodás előtt házasodnak, az ennél idősebbeket „vénezik”. Mindenesetre a házasuló legény ifjú korával is magyarázható a lelkes cifritó kedv s a díszítés naiv bája, mellyel jegyajándékait készíti.

A Szilágyságban, akárcsak a mezőségi, láposi, szamosmenti és szatmári magyarságnál általában, fonáshoz, a középhosszú rúddal ellátott ún. *ülő-talpas guzsalyt* használták.² A 120–140 cm hosszú mogyorófa *rúdból* és 35–45 cm hosszú juharfa *talpból* álló guzsalyt fonáskor a lány a széken a talpra ülve rögzíti (2 rz.). A hagyományos guzsaly mogyorófa rúdját a héj letakarítása után feketére füstölik, s e fekete alapba vágják késsel a különböző ékítményeket, melyek a botok héjhámózásos díszítményeihez hasonlóak (valószínűleg innen is veszik eredetüket). A minták elhelyezésük szerint változnak: Désházán legalol (a *guzsaly sorkán*) tenyéryi szélességben csak egyszerű *sakktáblás* („a szoknya úgyis eltakarja”), a *rúd teteje* (a pántlikacsokor alatt) meg éppen egészen *sima* (díszítetlen). A középső részt (a szösz helyén) a hengeres felületen csigavonalban húzódó (a szösz felkötő zsinór vagy pántlika tekergőzését utánzó) *zsinórmintázat* díszíti, a párhuzamos vonalak közt késheggyel *kipattintott* háromszögű babok és két oldalról bemetszett *szilvamagok* sorával. A rúd közepe táján vízszintes rovátkolás van, nagy és mély szilvamagokkal, a jobb fogás kedvéért, amikor a guzsalyt fonás közben igazgatják. A guzsaly alsó felén pedig, hol a leány fonóban vagy fonóból menet fogja, a tenyéryi szélességben meghagyott fekete felületbe „X” alakban elhelyezett nagy és mély szilvamagokat metszenek. A „fehérre” faragott részek fent 4, alul meg 5 oldalúak (2 e, 2 c–d rz.).

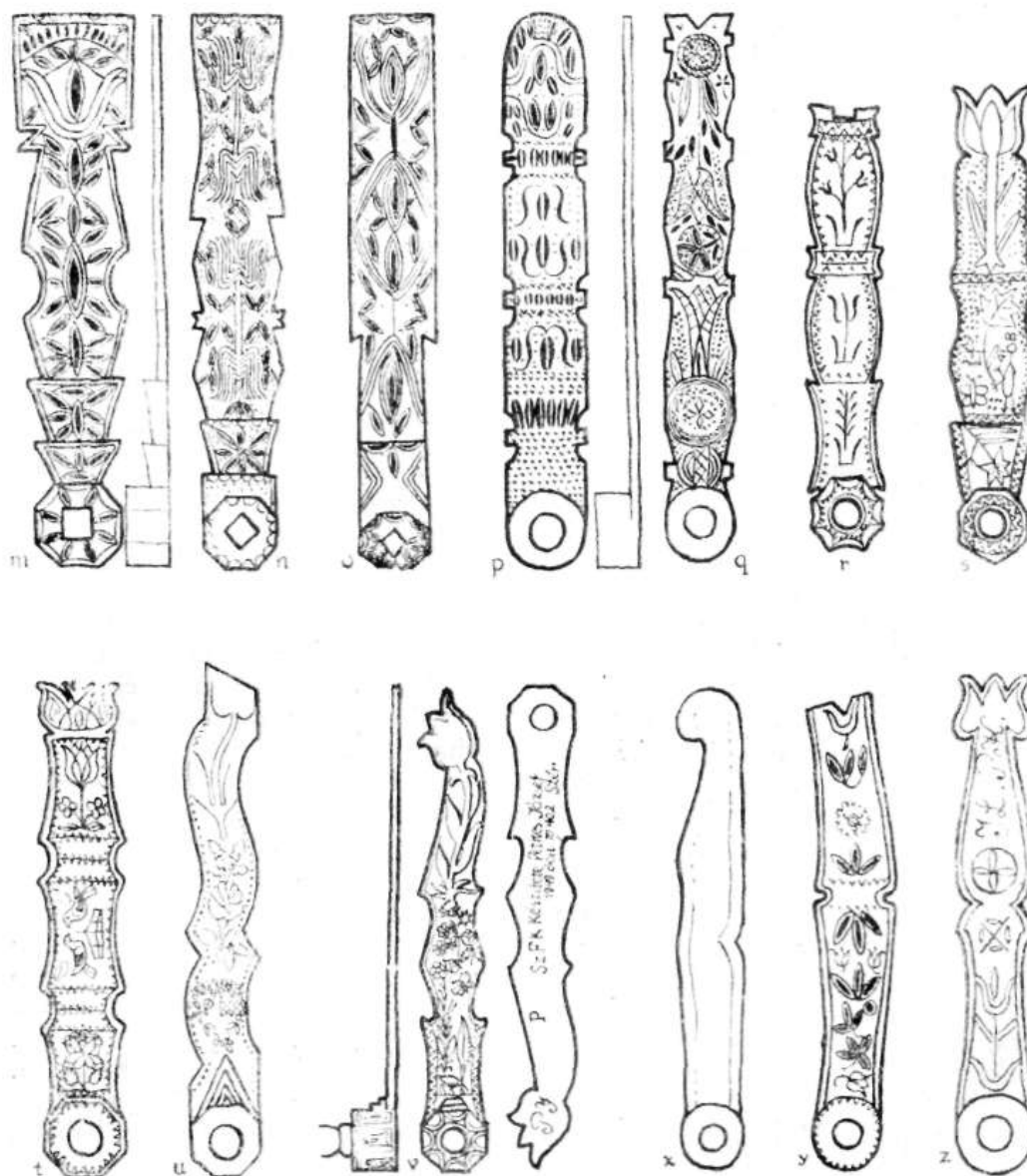
A guzsalytalpak hagyományos *fehér juharfája* igen alkalmas a metszésre, alapszíne pedig a metszett minták kiszínezésére. A régi guzsalytalpak körvonalai a „kétlábra való” (szimmetrikus) csizmatalaphoz hasonló deltoid alakúak (4 a–f rz.), díszítésük pedig fenyőágszerű rovátkákból és mély szilvamagokból áll (3 l–o, r–t rz.). Míg az ülep alá kerülő előbbi minta gyakorlati célt szolgált (hogy a talp ne csússzék az ülés alatt), az utóbbit (eredetileg) szexuális jelentésűnek tekinthetjük (4 a, c, e, g, h, 5 m, o, p rz.), hisz e cifra guzsaly is a párosodás szándékának jelképes kifejezési eszköze volt. Eme ősi mágikus eredetű motívummal egyidős másik fontos motívum a *kör* (rozetta), a gonoszűző és termékenységet biztosító Nap szimbóluma (3 p rz.). Hogy nem egyszerű technikai eredetű díszítőmotívum (mint amilyen pl. a babozás, 3 g rz.), bizonyítja, hogy a legrégebb faragványok rozettáinál körzöt nem is használtak (4 b, c, f, g, i, l rz.). Újabb munkáknál ez ősi motívumok többnyire a szélekre kerülnek, vagy teljesen ki is szorulnak s helyüket elfoglalják a „naturalista” virágmotívumok, esetleg épp domború faragások (3 u, 5 v–z rz.).

A talp körvonala is egyre cifrább, merészebb lesz, amint ez a désházi guzsalytalpak időrendi összehasonlításából is kitűnik (4 g–l rz.). „A guzsalytalpat egyiket a másikra (a még megmunkálatlan lapra) tesszük, s a formáját úgy vesszük le; akkor még változtatunk valamit rajta s a minták már maguktól mutatkoznak” – magyarázta közel 20 éve Máté Imre akkori désházi ifjú, ki az őt felkérő legénytársai helyett is készített cifra guzsalyt.

4. rz. Guzsalytalpak Dësházáról: *a-i.* az 1866–1944 közötti évekből (időrendi sorrendben), *j.* 1948-ból, *k.* 1950-ből, *l.* 1954-ből (oldalról és alulról is).

A talp körvonalát fűrészsel vágják ki, míg a minták metszéséhez csak egy csonka kést használnak. A dësházi guzsalytalpakon a kitöltendő tér körvonalai, valamint az ősi mértánias és újabb növényi minták és szívformák (részben ezek is a szilvamacsa és rozetta köríveinek kombinációi) olyan tökéletes összhangban és elrendezésben láthatók, amilyenvel még csak a kalota-

5. rz. Guzalytálpak: *m.* 1950 tájáról (oldalról is), Vervölgy, *n.* 1938-ból, Kisdoba, *o.* 1915-ből, Nagydoba, *p.* 1869-ből (oldalról is), Szer, *q.* régi, Szer, *r.* 1947-ből, Szer, *s.* 1952-ből, Szer, *t.* 1950 tájáról, Szer, *u.* 1950 tájáról (esztalgált szárhoz), Szer, *v.* 1949-ből (oldalról és alulról is), Szer, *x.* 1950 tájáról, Hadadnásd, *y.* 1950 tájáról, Szer, *z.* 1920-ból, Sámson.

szegi faragásokon találkozunk. A különbség csupán annyi, hogy a környék egyes faluiban ki is színezik a véseteket, így pl. Széren kék, Désházán piros és kék, esetleg zöld és lila színesceruzával.

A harmincas és negyvenes évek óta Vervölgyön és Dobán elterjedt a teljesen bükkfából készült guzaly, melynek négyoldalúra gyalult szárát és az éleket végig (a szösz jobb rögzítését és a kézben való jobb tartást szol-

gáló) berovások díszítik (2 b rz.). De 1943 óta már itt is terjed az esztergályosok által készített, a fonókeréklábak idomait utánzó talpasguzsaly (2 a rz.). A korábbi hagyományos megoldással szakító, részarány nélküli és naturalista díszítésű faragott és esztergált guzsalytálpak (5 u–v rz.) művészi szempontból már feltétlen visszaesést jelentenek. Az esztergált guzsalyokat Vervölgyön orsós cigányok, egyebütt (pl. Széren, Sámsonon, Ballán, Kémeren) pedig esztergamesterek készítik.

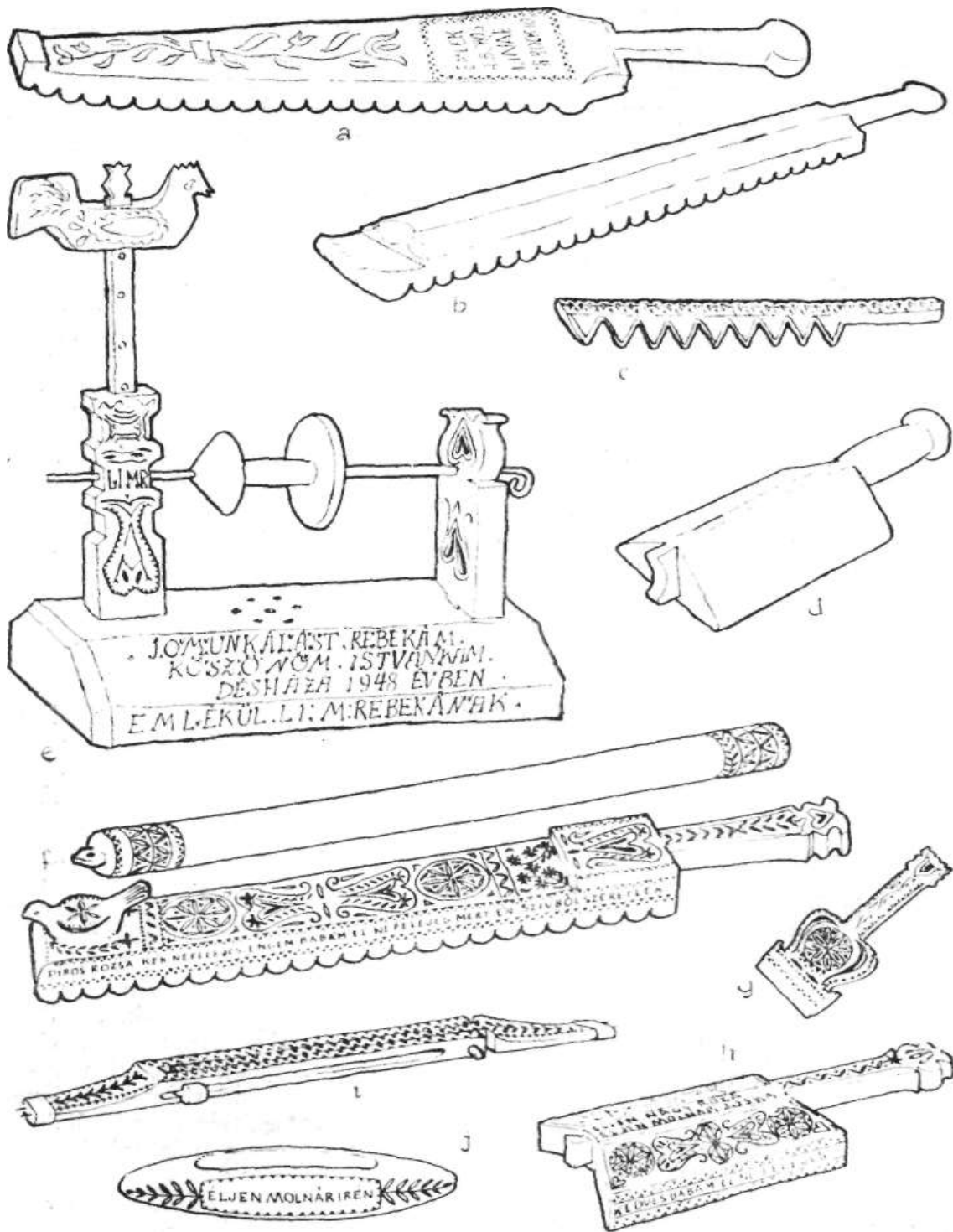
A mángorló, sulyok, kapatisztító vagy vászonfestő díszítési technikája is azonos a guzsalytálpéval. Ezek ajándékozás céljából való készítése azonban már alig néhány falura szorult vissza s ott is inkább csak egyszerűbb kivitelezésű mángorlót és sulykot adnak a legények (6 a–b, d rz.). A guzsalytálpéhoz hasonló díszes munkákat már csak Désházán láthatunk (6 f, h. rz.). Désházán ezek is magukon viselik sajátos társadalmi funkciójuk jegeit: a különleges kivitelezést, az ősi és újabb jelképes motívumokat (szilvماغ, kör, szilvماغokból kombinált szív és levélsor, körívekből kombinált tulipán, a kör, azaz rozetta helyét elfoglaló újabb rózsa, madáralak) és ajánló feliratokat.

A mángorlók elején a jobb tartásra szolgáló *oromból* (6 a, b rz.) a század első negyedében mértániasan kiszabott madár formák keletkeztek, majd ezek helyét a 40-es évektől kezdve a „valódi” madáralak, a szerelmi üzenet közismert jelképe foglalta el (6 f. rz.). A dekoratív madár aztán más tárgyakon is megjelenik (6 e rz.). Ettől kezdve jelenik meg az egyes ajándéktárgyakon a hagyományos vésett virágdísz helyén, a domború faragás negatív megoldásával (akárcsak a helyben készített kályhacsempe dúcoknál) a naturalista rózsa s egyéb virágdísz. Föltehető, hogy ez utóbbi díszítőeljárás bevezetésében egy 1940–47 között Désházán tartózkodó iparművész is közreműködhetett.

A feliratok alkalmazása a guzsalytálpak alján száz év óta általános. A múlt században azonban még ez inkább csak a lány és a készítő legény nevének kezdőbetűire és az évszámra szorítkozott. Legkorábbi szöveges felírást Désházáról 1899-ből ismerünk: „Balla Ferenc csinálta 1899-be – Papp Máriának használja egészséggel”. Azóta aztán egyre több és terjedelmesebb a felírás: kívánságok, szerelmi üzenetek és versikék kerülnek a guzsalytálpak aljára, a mángorlók és sulykok üres oldalaira. Ilyenek pl. „Jó munkálást Rebekám – Köszönöm Istvánkám – Désháza 1948. évben – Emléül L. I. M. Rebekának” (orsófogó); „Emléül készült 1953-ban – a Nagy Rózsa részére készítette Molnár Jóska – Piros rózsa kék nefelejcs, kedves babám, el ne felejts, mert én szívemből szeretlek” (mángorló) stb.

Persze, a cifrázás, színes kifestés, kiálló idomokkal való faragás, hosszú szövegekkel való kísérés eme újabb fokán a tárgyak használati funkciója nyilvánvalóan teljesen háttérbe szorul társadalmi funkciójukkal szemben. A díszes guzsalyt az első télen még viszik a fonóba, de utána félreteszik, az ajándékba kapott mángorlót, sulykot és kapatisztítót pedig már piros pántlikával az elkötelezettség nyilvános jegyeként és faldíszül, egyenesen ágyuk mellé akasztják.

Mint említettük, már több évtizede e tárgyak készítésének is specialistái vannak, akik viszontszolgálatért vagy pénzért ügyetlenebb vagy pénzesebb ifjak részére dolgoznak. Ilyenek mindenekelőtt a legtöbb faluban található esztergályosok, kik egyebek mellett, hivatásszerűen készítenek ajándékguzsalyt

6. rz. Lányoknak ajándékba készített tárgyak: *a.* mángorló 1880-ból, Vervölgy, *b.* mángorló, Nagydoba, *c.* gubafésű 1848 előtről, Hadadnásasd, *d.* sulyok, Szér, *e-j.* vésett díszű tárgyak az 1950-es évekből, Désháza: *e.* fonalcsörölő 1948-ból, *f.* mángorló botjával, *g.* kapatisztító, *h.* sulyok, *i.* vászonfeszítő, *j.* vetélő.

is. Az esztergamunka a *kerekes guzsaly* előállításával (1 rz.), különösen az utóbbi fél évszázadban terjedt el a Szilágyságban s a korábbi házi fa-munkák és faragások helyét és szerepét is átveszi. Így pl. az alig 1400 lakosú tövisháti Sámsonon négy esztergályost találunk, kik saját falujuknak dolgoznak. Közülük Bántó Zs. Miklós és Incze Dezső a háború óta talpasguzsalyon, sulykon, vászonfeszítőn és kerekesguzsalyon kívül sokféle bútorelemet és egyéb tárgyat is készít.

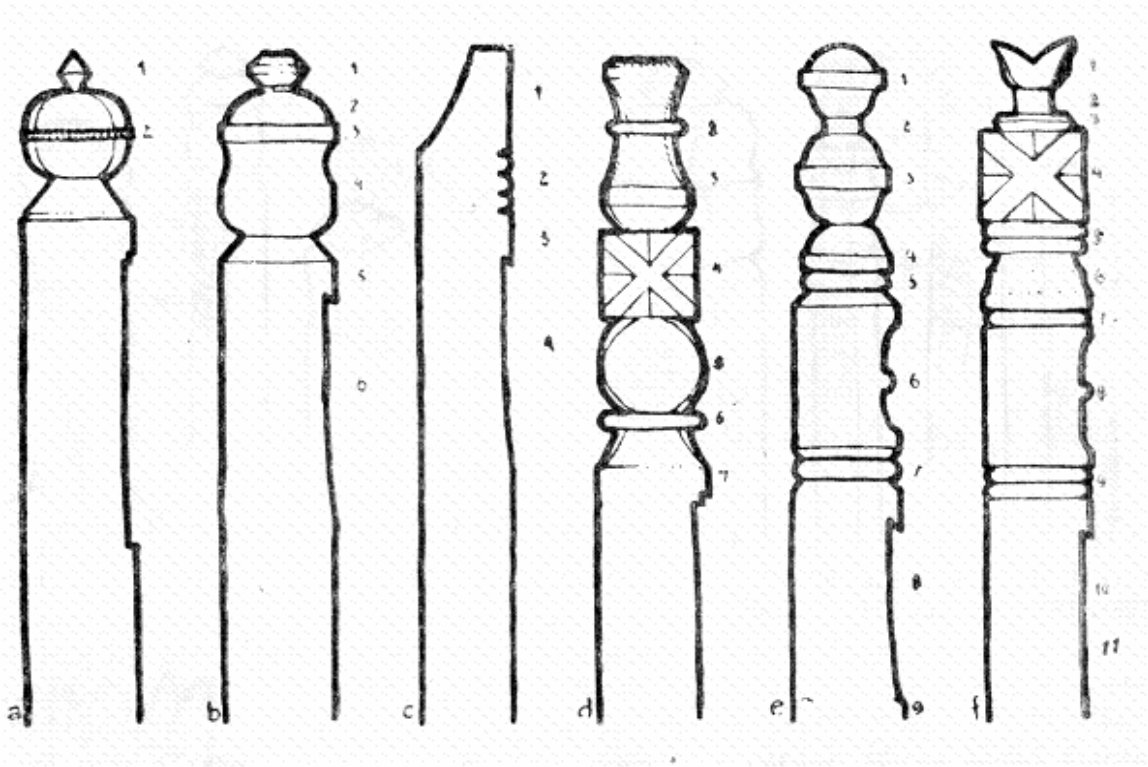
Az esztergályosmesterek megrendelésre dolgoznak, cseremunka, pénz vagy egyéb (pl. faanyag) ellenében, magánosoknak, asztalosoknak, vagy esetleg a sarmasági borlerakatnak. Az esztergálás is szezonmunka: ősszel borcsapot, ősztől január derekáig guzsalyt, fonókereket, tavasszal bútorfélét, bútorelemeket készítenek. Nyáron nemigen van munka, de még a mesterek is kevés földjükkel foglalatzkodnak. Mint Bántó elmondja, a mesterséget csak úgy „lopta”, mert apja félt őt iparra adni, nehogy itthagya a szülőket. Maga csinálta szerszámaikat is: az esztergapadot, gyalupadot, szalagfűrész, tábori tűzhelyet, fűrőt, vésőket (nagyolóvéső, kupásvéső, simító, fűrőkés, csavarvágókés) 1945–46-ban. A katonaságnál (a háború idején) megtanulta a sofőrséget, úgy tudta felszerelni és kezelni az esztergát és szalagfűrész hajtó benzinmotort, melyet tömegmunka végzésekor beindít. A kész esztergamunkák általában égszínkék olajfestést kapnak, ritkábban zöldet, pirossal hímezve (tarkítva). Kerekesguzsalyból egy héten kettőt tudnak a mesterek elkészíteni.

SÍRJELEK

Ahogy a párválasztásnak kialakult a maga hagyományos, művészi értékű üzenethordozó jelrendszere, a „holtak falujába” költözésnek s az ott eltemetett elődökre való emlékeztetésnek is megvan a maga ősi eredetű, de ugyanakkor sajátos helyi „dialektusban” fogalmazott „beszélő” népművészete.

A Szilágyságban, akárcsak más magyar protestáns vidékeken, a temetők jellegzetes művészi értékű eleme a *fejfa*, más néven *gombfa*. Ez nemcsak más népek sírjeleitől és más magyar néprajzi tájak fejfáitól különbözik, hanem kiképzése, kánonja és stílusa falvanként is változatokat mutat s ezek temetőinek sajátos, egyéni színt adnak.³ De még egyazon temetőben sem találunk bár két teljesen egyforma fejfát, mivel ezek régiségük, az elhalálozás éve s a halottak életkora, neme és egyéb tulajdonságaik szerint változnak, amellet, hogy olyan alkalmi munkák, melyeket a halottas háznál a kapott fából minden sablon nélkül az erre felkért két-két férfirokon farag ki. S mivel a fejfakészítéshez még a jelenlegi specializálódással is falvanként számosan „értenek” (pl. Désházán legalább 40 ember, akik viszontsegítségért vállalják a rokon halott fejfájának gyors kifaragását), a változatosság még sokáig biztosított.

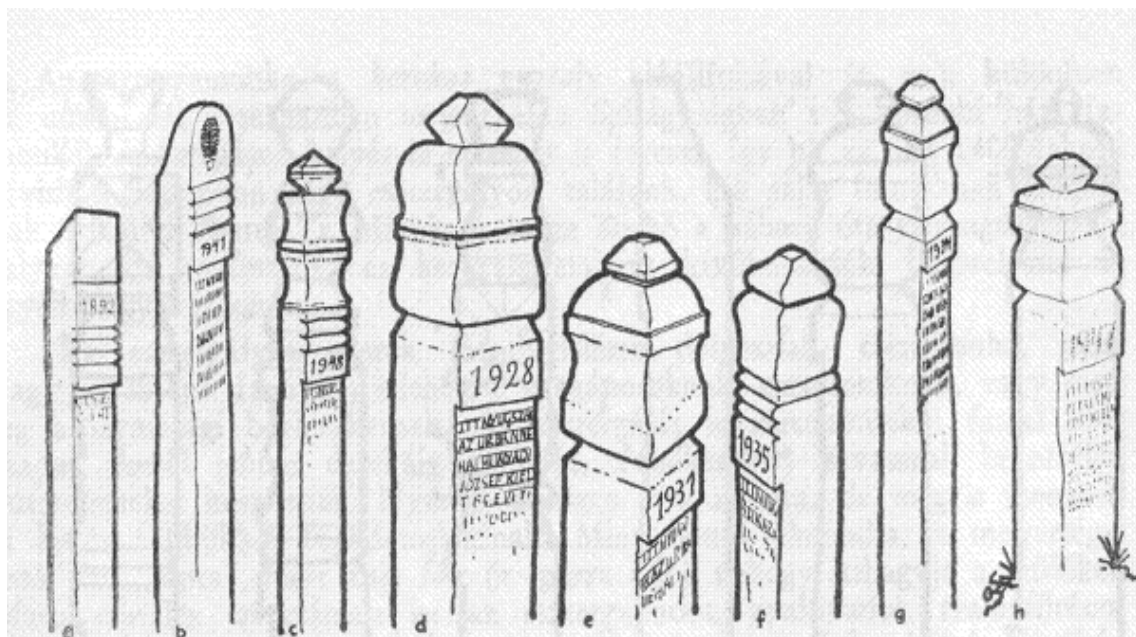
A fejfakészítés szerszáma hosszú időn át csak a *fejsze*, *bárd*, *kézvonó* és *véső* volt. Lényegében tehát a faragó fejsze, illetve bárd határozta meg az egyes idomok stilizálásának módját, a kézvonó és véső pedig a kidolgozás finomságának fokát. A halottasház udvarán levő (rendszerint már korábban

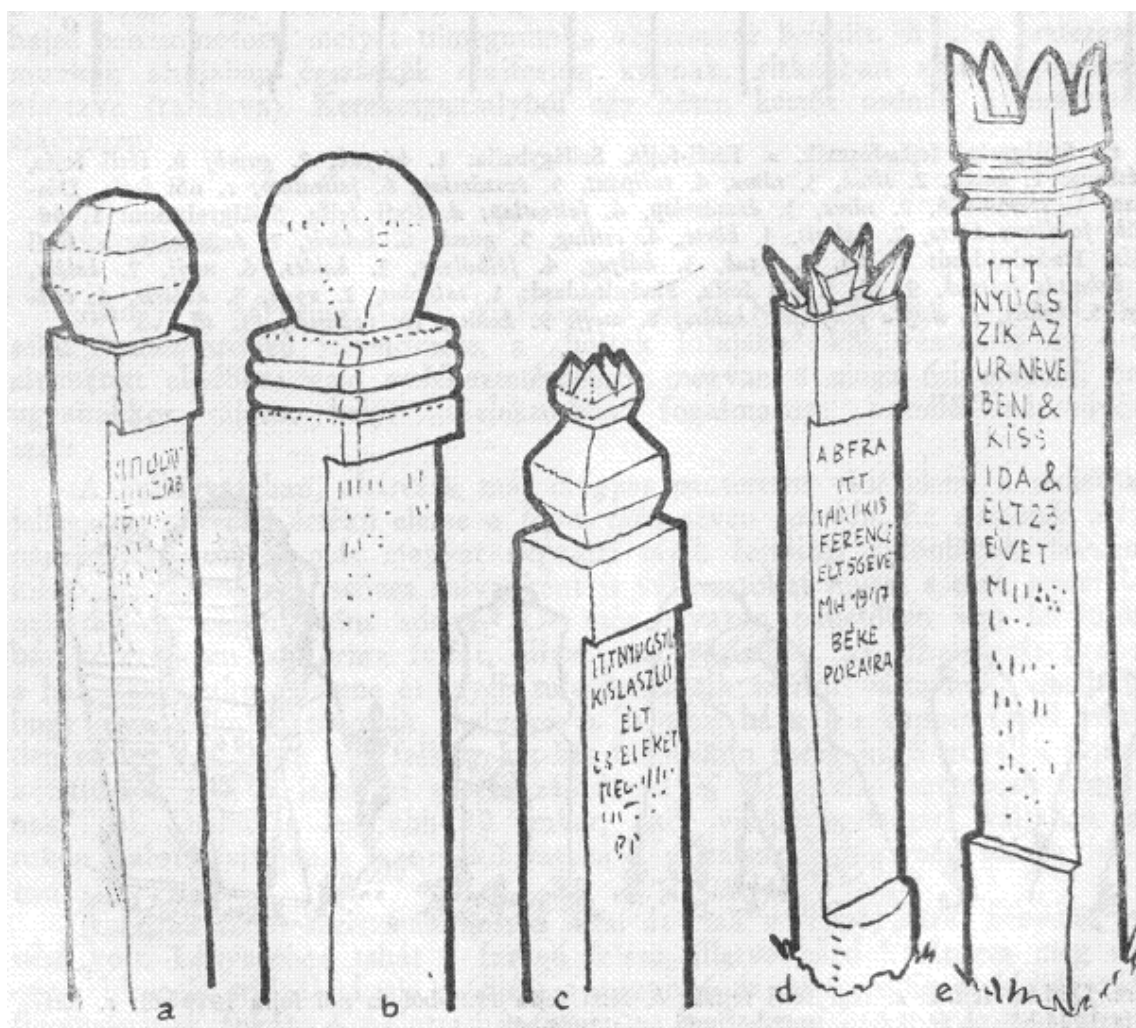
7. rz. Szilágysági fejfa-formák. *a.* Férfi-fejfa, Szilágyballa: 1. *bütyök*, 2. *gomb*; *b.* férfi fejfa, Désháza: 1. *gomb*, 2. *sisak*, 3. *ráma*, 4. *tulipánt*, 5. *évszámlap*, 6. *feliratlap*; *c.* női fejfa, Désháza: 1. *szemöldök*, 2. *ráma*, 3. *évszámlap*, 4. *feliratlap*; *d.* férfi fejfa, Szilágysámson: 1. *bütyök*, *fordított körte*, 2. *kaláris*, 3. *körte*, 4. *csillag*, 5. *gömb*, 6. *kaláris*, 7. *évszámlap*; *e.* férfi fejfa, Hadadnásd: 1. *fej*, 2. *nyak*, 3. *hólyag*, 4. *félhólyag*, 5. *kalács*, 6. *mejj*, 7. *kalács*, 8. *behajtás írásnak*, 9. *tő*; *f.* női fejfa, Hadadnásd: 1. *tulipánt*, 2. *nyak*, 3. *kaláris*, 4. *csillag*, 5. *kalács*, 6. *dupla ernyő*, 7. *kalács*, 8. *mejj*, 9. *kalács*, 10. *behajtás*, 11. *tő*.

8. rz. Désházi fejfák: *a.* régi férfi fejfák; *b.* férfi fejfa 1923-ból és női fejfa 1919-ből; *c.* férfi fejfa 1924-ből; *d.* férfi fejfa 1947-ből, női fejfa 1948-ból.

9. rz. Dészai fejfák: *a-b.* női fejfák 1892-ből és 1941-ből, *c-h.* férfi fejfák 1948, 1928, 1931, 1935, 1934 és 1947. évekből.

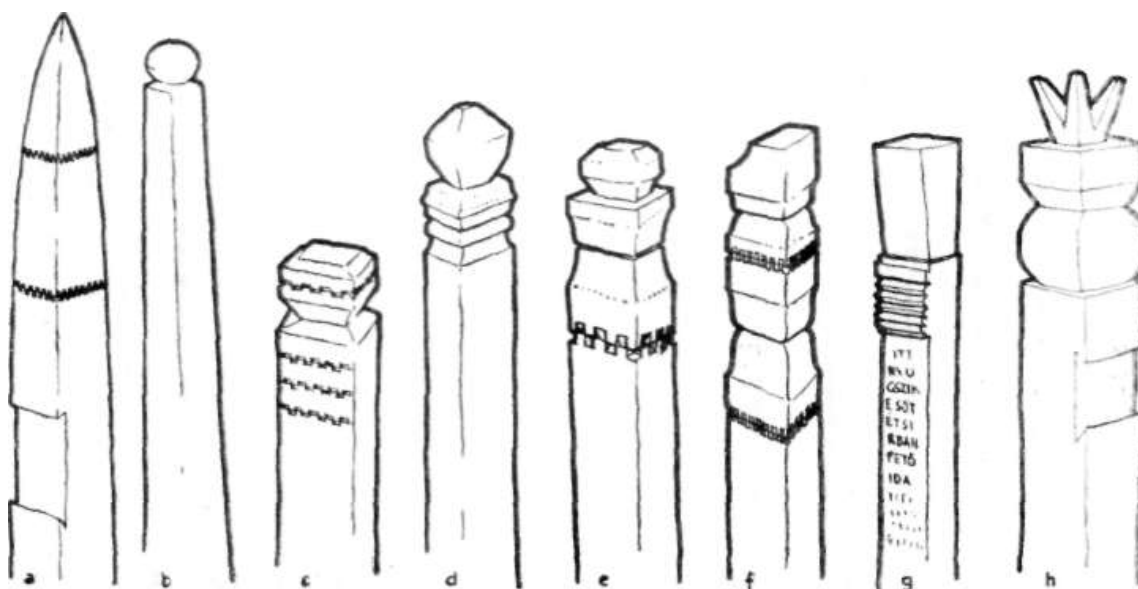

10. rz. Szilágyszegi fejfák: *a-b.* régi fejfa, *c.* férfi fejfa, a gömb fölött koronával, 1880-ból, *d.* férfi fejfa koronával és bütyökkel 1947-ből, *e.* női fejfa koronával vagy ágakkal az 1940-es évekből.

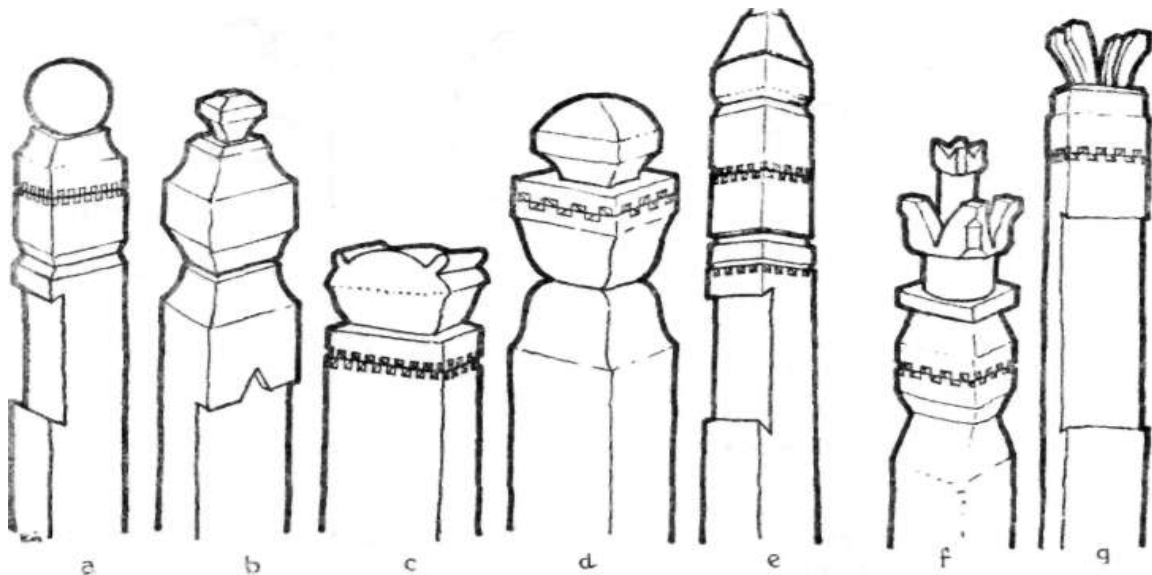

11. rz. Vervölgyi fejfák a temetőben felirat nélkül vagy csak ceruza-feliratos táblácskával: a. férj és feleség, b. feleség és férj, c. feleség és férj, d. lány, anyja és apja fejfái.

e célra félretett) száraz cserefa törzsből a hantba kerülő kb. 70 cm hosszú vastagabb *tövet* gömbölyűn hagyva, a vékonyodó részt hosszában négyszögűre faragják, majd a bárdal tagolják. Mivel bárdolással csak kevéssé mély, szögletesített, lapokkal határolt mértánias idomok képezhetők, a fejfa eléggé vastag és kevéssé tagolt lesz, nagy idomokkal. A bárdolt fejfák közül tagolás szempontjából a désháziak (8., 9. rz.), szilágyszegiek (10. rz.) és nádasdiak (19., 20. rz.) régiesebbek, egyszerűbbek, kevésbé idomosak, míg a szériek (16 b–g rz.) és sámsoniak (17., 18. rz.) a régies (fűrész nem használó) faragómunka kiváló példányai. Ugyanakkor egészen ősi jellegű, bálványszerű gombfákat találunk Ballán (16. rz.) és Diósadon (15. rz.), míg a legtovább alakított formák Nádasdon (19., 20. rz.) és Vervölgyön (11–13. rz.) láthatók. Vervölgyön s némely más faluban a körteszerű tagok már a barokk

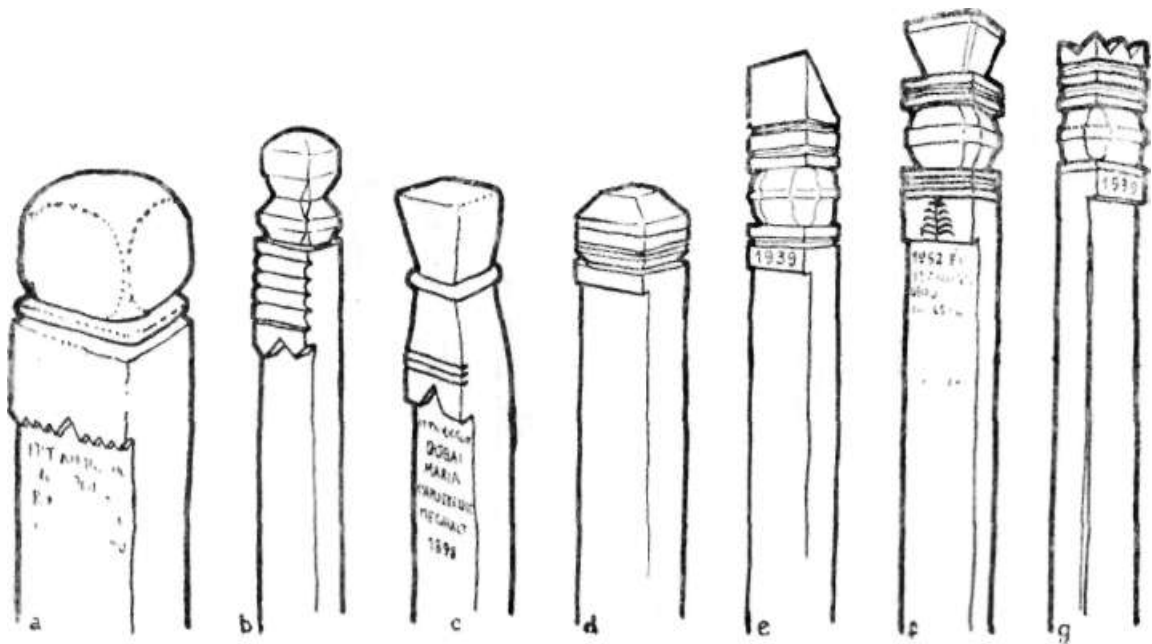
12. rz. Vervölgyi fejfák (*fétű való fák*): a–f. férfi, g–h. újabb és régibb koronás női fejfák.

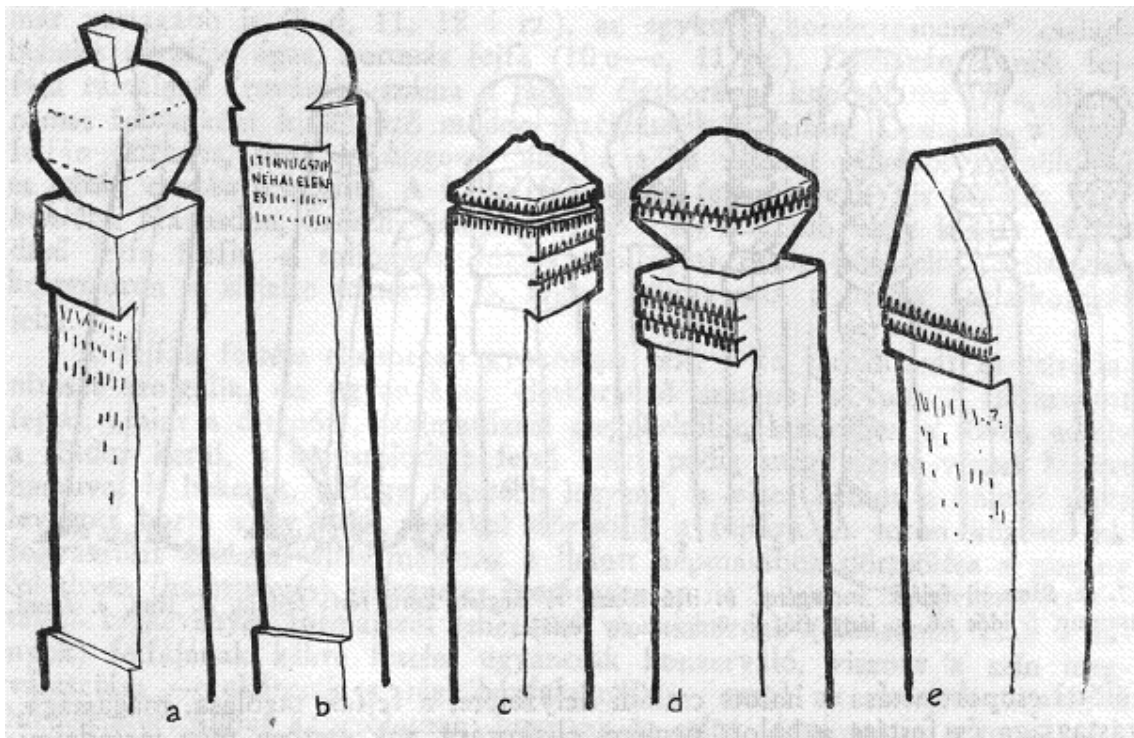
13. rz. Vervölgyi fejfák: *a–e.* férfi és *f–g.* régi női fejfák.

mellvédbábokat utánozzák és ezeket a mesterek előrajzolással, fűrészszel, farszelővel és gyaluval kivitelezik. Ugyanitt egyre több a városi sírkövet, obeliszket utánzó fejfaforma is.

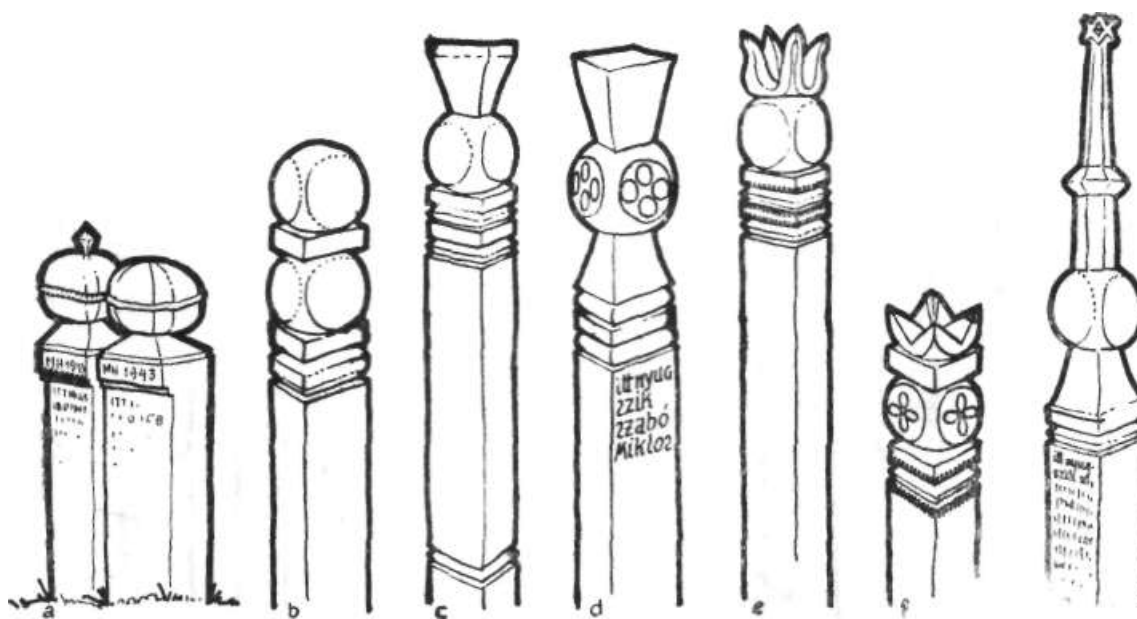
A régi fejfáknak természetesen felirata nem volt. Viszont a fejfák helye a nemzetségek szerint felosztott temetőben írott szöveg nélkül is tájékozott a halott származásáról és vérrokonságáról, a fejfáknak a családi sír

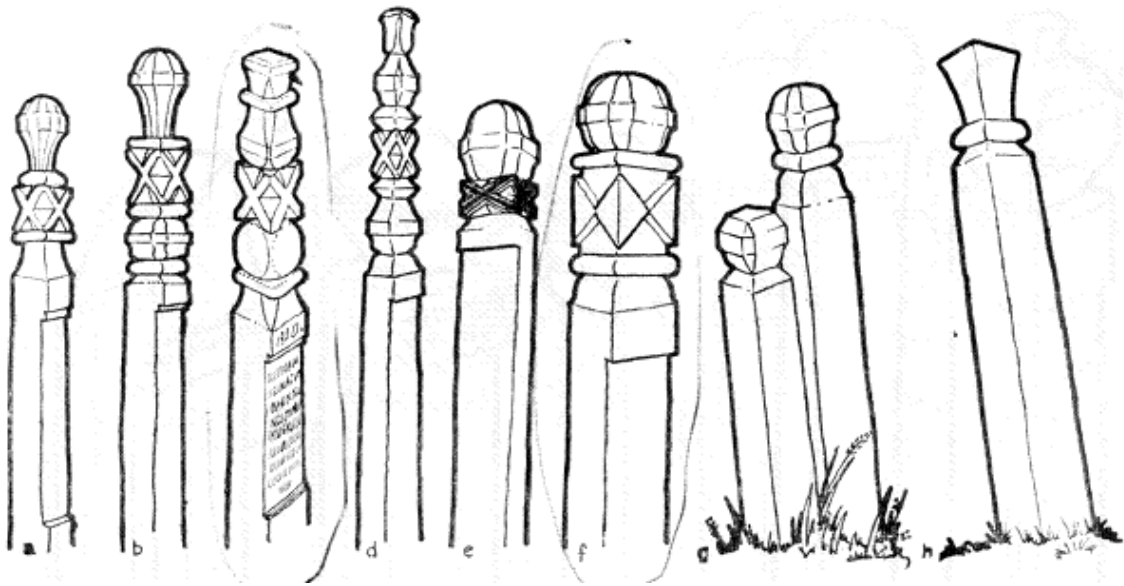
14. rz. Kisdobai, nagydobai és lelei fejfák: *a.* férfi fejfa, 1939-ből, Kisdoba, *b–c.* férfi és női fejfák, Nagydoba, *d, f.* férfi fejfák ultramarinkékre festve, Lele, *e, g.* női fejfák kékre festve, 1939-ből, Lele.

15. rz. Diósadi fejfák: *a-d.* férfi fejfák. (2 régebbi, 2 újabb), *e.* női fejfa.

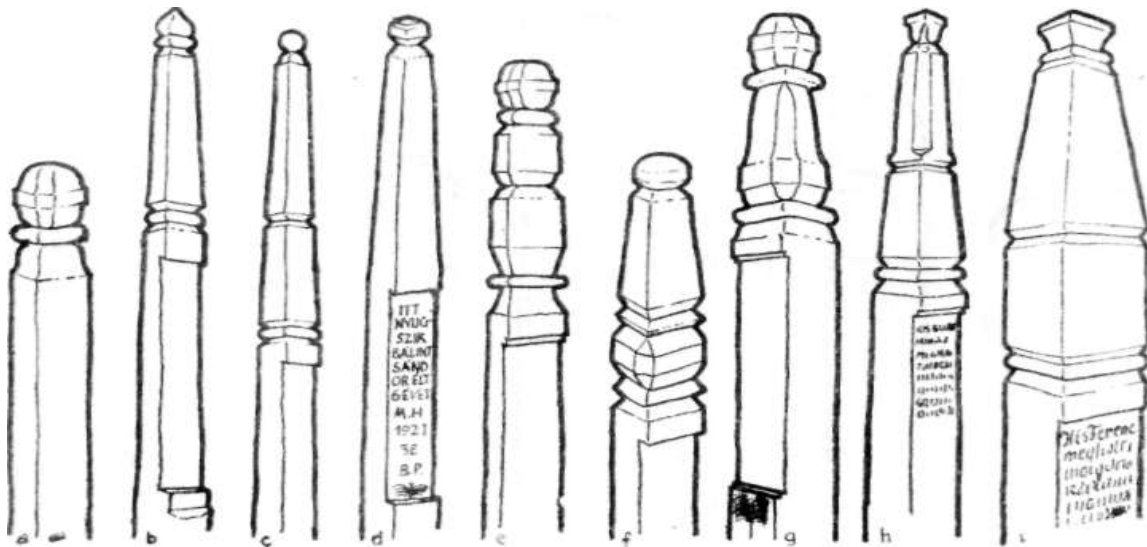

16. rz. Ballai és széri fejfák: *a-b.* férfi és női gombfa 1943-ból (Sütő Bálint faragó csinálta), Szilagyballa, *b-d.* férfi fejfák, utóbbi 1938-ból, Szér, *e-f.* női fejfák, Szér, *g.* férfi fejfa 1937-ből, toronygombos, Szér.

17. rz. Sámsoni fejfák: *a.* legény, *b.* ifjú házas, *c.* meglelt korú férfi fejfája, *d.* lány, *e.* fiatal asszony, *f.* idős nő, *g.* lány, fiú, *h.* öregasszony fejfája

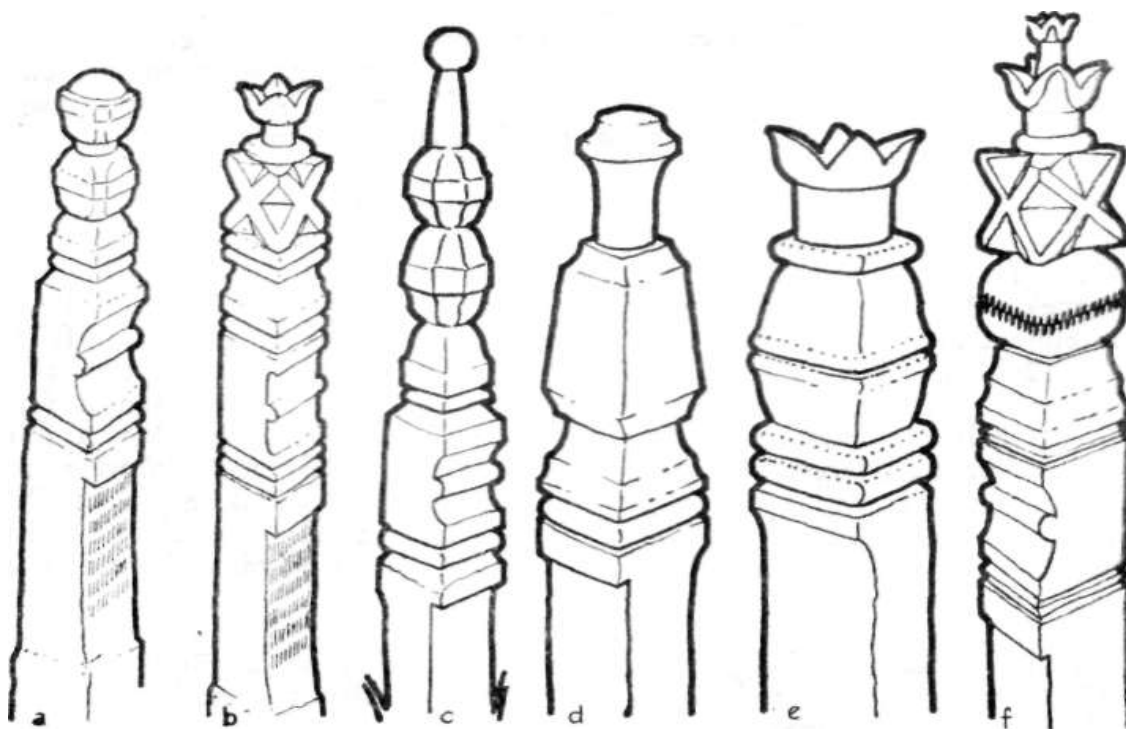
fölötti csoportosítása a halott családi helyzetére, a fejfák tagolása, magassága, vastagsága és festése a halott nemére, életkorára, sok esetben még társadalmi és vagyoni helyzetére és foglalkozására is utalt. A fejfák kivitelezési „stílusá”-ból és állapotából, illetve régiségéből pedig az elhalálozás idejére lehetett következtetni. A még nem konfirmált gyermekek fejfája kicsi, legtöbb faluban kékre festett; az ifjak fejfája is általában kisebb, a házasoké viszont „egész fejfa”, az idősebbeké *gyászfekete* festésű, a „rangosabbaké”, öregeké

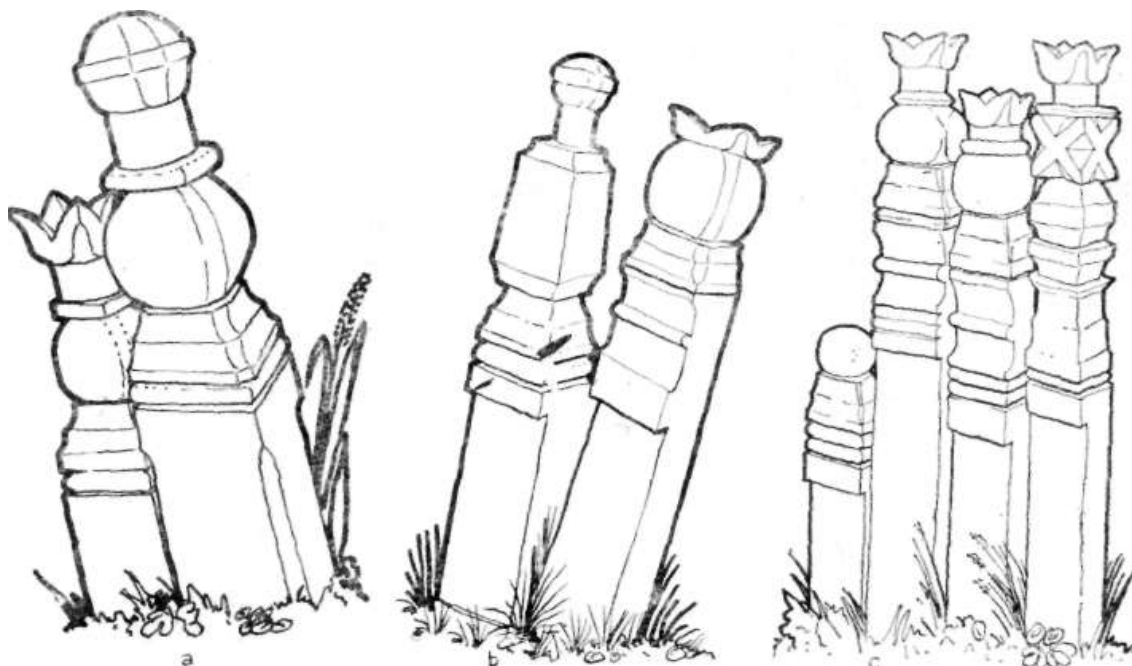
18. rz. Sámsoni férfi fejfák: *a–d.* fiatal fiúk fejfái, *e.* fiatal házasember, *f–h.* meglelt korú, *i.* idős férfi fejfája.

már vastagabb is (8 d, 11, 18 i rz.), az egykori „bocskorosnemes” család-belieké többféle ágas, koronás fejfa (10 c–e, 11. rz.). Désházán a nők fejfája rámainak (rovások) száma a halott életkorával kapcsolatos (9 a, b). A nemet falvanként különböző módon érzékeltetik a fejfán: Désházán a férfi-fejfán *tulipánt*, *sisak* és *kisgömb* van, a nőké viszont félkörös szemöldökű és hátán *csonka* (csapott). A ballai férfi-sírjel fején is van kis bütyök vagy *bokréta*. Nádason, Szeren, Sámsonon s másfelé a gomb vagy kehely végződésű fejfa férfit, a tulipános, rózsás (csillagos) pedig nőt jelöl. Szilágyfőkeresztúron a sírjelre metszett ló, fejsze, könyv stb. a halott foglalkozását jelzi.

A fejfák festése elsősorban gyakorlati célt, a fa tartósítását és csírátlanítását szolgálja, de ugyanakkor életkorjelző szerepe is van. A kifaragott fejfát, „mint a disznót”, szalmatűzzel megpörkölik, különösen a tövét, amely a földbe kerül, a befüstölődött felső részt pedig még ecetes vízzel kevert hamuval is bekenik. „Hogy feketébb legyen”, a vizes hamut a halotti torra levágott borjú vagy tyúk májával dörzsölik a fejfára. A toron közösen elfogyasztott áldozati állat májának a halott képmásához dörzsölése a pogány őskultusz (halotttetés) jellegzetes momentuma; itt is ennek megváltozott értelmű csökevényes formájáról lehet szó. A kiskorúak (Sámsonon csak a lányok) fejfájának kékre festése ugyancsak konzerváló, viszont a szín megválasztása – akárcsak a régi házfalaknál – azzal az elterjedt analógiás hiedelemmel állhat kapcsolatban, hogy az ég színe távol tartja a rontó szellemeket. A fejfának a primitív őskultuszbeli halott-képmással (bálvánnyal)

19. rz. Hadadnásadi fejfák: a, c, d. férfi fejfák, b, e, f. női fejfák (utóbbi újabb, kékre festett).

20. rz. Hadadnásdasi fejfák a temetői síroknál: *a.* női és férfi fejfa, *b.* kékre festett (újabb) férfi és női fejfa, *c.* kisfiú, asszony (nénje), asszony (anyja) és nagylány (nénje) fejfái.

való kapcsolatára⁴ utal – az előbbieket mellett – a szilágysági fejfáknál nagyon is feltűnő, emberalakra emlékeztető méret és kiképzés (l. erre a 10. rz. is), valamint az egyes idomokra még most is alkalmazott antropomorf elnevezések, mint pl. *fej, sisak, korona, szemöldök, nyak, kaláris* (gyöngysor), *hát, mejj, láb* stb. (7. rz.). Ezeknek itteni együttese semmiképpen sem véletlen.

A fejfát a családi sír *padmalyához* szükséges faanyaggal együtt viszik ki a temetőbe. A halott sírbatétele után a friss hantba a feje iránt „szúrják be” a fejfát, majd mind erre, mind a sírhantra egy-egy puszpáng koszorút helyeznek. Mivel a hagyományos jelrendszerrel készült fejfák minden lényegeset elmondanak a halotról, még az újabb fejfákon sincs mindenütt felirat (11 d, 12 b–f, 13 c, d, 16 b, c, 17 g, h rz.). Vervölgyön sem szerves része a fejfának a felirat, mert ez külön deszkalapra kerül, amit aztán a fejfa megfelelő helyére illesztnek be (11 a, c rz.). Legáltalánosabb, hogy a fejfa alján bemélyesztett (eresz alatti) részre írják *kerek* (betűvágó) *vésővel* a szokásos adatokat, s esetleg a hosszabb szöveget is. Gyakoriak a halott életpályáját elmondó apróbb balladaszerű rigmusok, de az első személyben „viszszabeszélő” szövegek is, melyek ugyancsak a fejfa ős-bálványtól való származására utalnak.

A népi fafaragás jellegzetes vonásainak áttekintése és összefüggéseket kereső vizsgálata után módunkban áll néhány általános vonatkozású megfigyelésünk megfogalmazása:

1. A szilágysági magyar népi famunkák két tárgycsoportjánál – az ifjak jegyajándékainál és a temetői sírjeleknél – az esztétikai élmény kel-

tése oly erőteljes, hogy ismertetésük feltétlenül helyet követelt a vidék népművészetéről alakuló összképben.

2. E famunkák szilágysági pompája és készítésük napjainkig tartó szokása egyaránt az itteni népi közösségi-szellemi életben való tökéletes integrálódásukkal áll kapcsolatban. Az ajándék-guzsaly, sulyok, mángorló stb. társadalmi funkciójuk révén kaptak mind díszesebb külsőt és ennek tulajdonítható, hogy munkaeszköz szerepük elveszte után is fennmaradtak. Ugyanígy vált a temetői fejfa is eredeti (kultikus) értelme elhomályosodása után a gondozott temetőkert egyre dekoratívabb térplasztikájává.

3. Azt látjuk, hogy a felületes ránézéssel csupán esztétikai célú, „díszítésnek” tűnő kivitelezés szoros kapcsolatban áll e tárgyak korábbi termelő-eszköz-, kultikus-mágikus, illetve társadalmi funkcióival. Az anyag, az alapforma és az arányok megválasztása mellett ilyen eredetűek a guzsaly, mángorló és sulyok bizonyos felületeinek berovásai, a párválasztással kapcsolatos tárgyak rovásainak mágikus (termékenységet biztosító) motívumokká csoportosítása, a halott őst megőrkítő bálványtól származó fejfák felismerhetően antropomorf eredetű tagolása és maga a festés is. E formák, kiképzések és festések elsődleges gyakorlati értelmük elhomályosodásával és társadalmi funkciójuk hangsúlyozódásával válnak mindinkább a jelképes közlés eszközeivé.

4. Az előbbi funkcióváltozás (termelőeszközből, illetve az életet, természet, termékenységet a mágia síkján „biztosító” eszközből közösségi kommunikációs eszközzé válás) alapján és a végbemenő gyors életmódváltozással is számolva, elképzelhető e tárgyaknak korábbi gyakorlati-társadalmi szerepük teljes feledésbe menése és módosult vagy miniaturizált formájú, a felületeken eluralkodott hímű „dísz tárgyakká” alakulása. A népélet szemszögéből nézve eme újabb funkcióváltozás feltétlenül jelentőségcsökkenés, azonban kérdés, nem fogható-e fel egy volt életforma, az egykori elődök üzeneteként is az új társadalomban élő utódokhoz. Vagy szilágysági „ajándéktárgyakként” a máshonnan idelátogatók részére. Hogy ne lehessen belőlük elrontott, értelmetlen „giccs”, nagyban függ azoktól a szakemberektől, kik majd a nagybani előállításukat, a leendő faragóműhelyek és az értékesítés megszervezését hivatásszerűen vállalják.

JEGYZETEK

¹ Tanulmányunk dokumentációs anyagát jelentős részben felhasználtuk a *Szerelem és halál a szilágysági népművészetben* című nagyobb tanulmányunkban is. L. Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest, 1972, 209–237.

² E guzsalytípus elterjedésére és az Erdélyi Néprajzi Múzeum gyűjteményében való képviseletére l. Kós Károly: *Colecția de furci de tors a Muzeului etnografic al Transilvaniei*. AMET., (1968–1970), Cluj, 1971, 185–224. Ide vonatkozó rész: 187, 199, 213–14 és térkép.

³ A szilágysági fejfáknak a más (főleg erdélyi) magyar népi sírjelekkel való kapcsolatáról l. *A székely sírfák kérdéséhez* című tanulmányunkat is. Megjelent: Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest, 1972 című gyűjteményes tanulmánykötetben a csatolt szakirodalommal, 253–274.

⁴ A magyar fejfának az ős-képmásokkal, bálványokkal való eredeti azonosságára s ezektől való származására, majd a kereszténység századai folyamán eredeti értelmük elvesztésére, s az emberi alaknak mindinkább dekoratív emlékoszloppá stilizálására nézve l. a 3. jegyzetben i.m. 257–269. és 4–5. á.